ROZWÓJ KULTUROWY SYSTEMU URBANISTYCZNEGO WILEŃSZCZYZNY LITEWSKIEJ[1]

PRÓBA DELIMITACJI OBSZARU KULTUROWEGO WILEŃSZCZYZNY

Terytorialne zdefiniowanie obszaru kulturowego jest bardziej złożone niż rejonu administracyjnego, a częściowo także ekonomicznego, ponieważ nie można określić go granicą liniową. Obszary sąsiadujących kultur rozdzielone są pasami zaniku elementów własnej kultury i przyswajania elementów kultury obcej. Na pograniczu oddziaływania różnych kultur wytwarza się często nowa kultura, oparta na przyswojonych i uznanych za własne elementach kultur zapożyczonych. Takim pograniczem jest Wileńszczyzna, region, w którym rodzima kultura litewsko-ruska splotła się z kulturami: polską, żydowską. karaimską, tatarską, niemiecką i rosyjską.

Wileńszczyzna bywa delimitowana zróżnicowanie. Litewska informacja prasowa w języku polskim [Odszkodowanie 1989] wymienia następujące rejony terytorialno-administracyjnego podziału kraju[2], które wraz z miastem Wilnem[3] tworzą Wileńszczyznę: Soleczniki, Szyrwinty, Święciany, Troki i Wilno. W planowaniu regionalnym i zarządzaniu gospodarczym wileński region ekonomiczno-geograficzny obejmuje 12 rejonów [Mažoji 1968], którymi obok wymienionych są: Ignalino, Jeziorosy, Malaty, Onikszty, Orany, Uciana i Wiłkomierz[4].

---

[1] Praca stanowi wynik badań autora, rozpoczętych podczas stażu nukowego w 1988 r. w Wileńskim Uniwersytecie Technicznym (ówcześnie: Wileńskim Instytucie Inżynieryjno-Budowlanym).

[2] Współczesna Litwa podzielona jest na 44 rejony i 11 miast wydzielonych o statusie tzw. podległości republikańskiej [Sovetskaja 1982]. Średnia powierzchnia rejonu wynosi 1420 km², a średnie zaludnienie 84 tys. mieszkańców [O wstępnych 1989].

[3] Nazwy miast, osad, rejonów i innych obszarów według oficjalnego nazewnictwa litewskiego są wykazane na końcu pracy.

[4] Jest to obszar równy 29,2% powierzchni kraju, zamieszkały przez 30,7% ludności Litwy (według obliczeń na podstawie [Sovetskaja 1982] [O wstępnych 1989]. W omawianym regionie wileńskim średnia powierzchnia rejonu wynosi 1591 km² (12,0% ponad średnią krajową), a jego średnie zaludnienie 94 tys. mieszkańców, wliczając ludność Wilna 582 tys. mieszkańców (11,9% ponad średnią krajową) i 46 tys. mieszkańców bez uwzględnienia Wilna (45,2% poniżej średniej krajowej). Obliczeń dokonano na podstawie źródeł jak wyżej.

W nowym wydaniu podziału regionalnego Litwy, opartego na idei jednolitego systemu osadniczego [Šešelgis 1975][5], mniejsze terytorialnie regiony powinny obejmować całość ich ekonomiki i obsługi sfery kulturalnej [Mažoji 1971]. Do wileńskiego regionu ekonomicznego i kulturalnego zaliczono rejony: Soleczniki, Szyrwinty, Święciany, Troki, Wilno z miastem Wilnem jako miejskim rejonem wydzielonym oraz Wiłkomierz. Uznając, iż konstelacja tego regionu odwzorowuje występujące w nim więzi miejscowości i rejonów w dziedzinie kultury, silniejsze niż z miejscowościami i rejonami zewnętrznymi, można zdefiniować go jako „Terra Vilenensis propria", czyli Wileńszczyznę właściwą.

Jest to oczywiście delimitacja umowna, wszakże respektująca takie jej racjonalne przesłanki, jak historycznie utrwalone więzi kulturowe obszaru oraz rzetelną ocenę stanu i wytyczenia optymalnych kierunków i warunków jego rozwoju, z poszanowaniem i wkalkuowaniem w ten rozwój spuścizny ducha i materii. Kultura urbanistyczna Wileńszczyzny ma zapewne większy wymiar przestrzenny niż zarysowany na podstawie podziału regionalnego Litwy, gdyż przynależność do Wileńszczyzny podkreślają dalsze rejony, m.in. Ignalino i Jeziorosy [Problemy, 1989] [Wileńszczyzna, 1989].

Rozważania nad granicami Wileńszczyzny stanowią próbę zarysowania obszaru badań jej kultury urbanistycznej, a dokładniej tworzenia, rozwoju, funkcjonowania, zaniku, a często zagłady miast i miasteczek, z wieloma uwarunkowaniami tych procesów w przeszłości i dzisiaj. Były i są wśród tych uwarunkowań istotne, zasadne, wynikające z potrzeby ekonomicznego rozwoju i przekształcenia struktur miejskich, ale były i są również irracjonalne, negujące dorobek kulturowy przeszłości, tradycję i doświadczenia historyczne czy wręcz wkład wielu narodów w kulturę urbanistyczną wczorajszej i dzisiejszej Wileńszczyzny. Region wileński, obejmujący 12 rejonów [Mažoji 1968] i stanowiący wyróżnioną w planowaniu regionalnym jednostkę przestrzenno-ekonomiczną o licznych międzyrejonowych więziach oświatowo-kulturalnych i znacznym podobieństwie struktur urbanistycznych, może być zdefiniowany jako „Terra Vilenensis minor", czyli Wileńszczyznę mniejszą albo litewską.

Różnorodność w pojmowaniu Wileńszczyzny ma również swój wymiar geopolityczny. Współcześnie obszar ten nazywany jest Litwą wschodnią lub południowo-wschodnią, utożsamiany najczęściej z tzw. „krajem wileńskim" (lit.

---

[5] Zaproponowany przez K. Šešelgisa jednolity system osadniczy i wdrażany od wczesnych lat sześćdziesiątych przewidywał przestrzenną regulację urbanizacji przez złagodzenie dynamiki aglomeracji miejsko-przemysłowych i rozwój urbanistyczny rejonów poprzez tzw. system osadnictwa grupowego, sprzyjający aktywizacji urbanistycznej, ekonomicznej i kulturalnej mniejszych jednostek osadniczych, w tym zwłaszcza miasteczek, niegdyś o statusie miast, dzisiaj najczęściej centrów gmin, nazywanych apilinkami (lit. – apylinkė).

Zachodzące procesy przestrzenno-ekonomiczne i urbanizacyjne odbiegają jednak od założeń kształtowania na podstawie tego systemu osadniczego nowego podziału regionalnego kraju, przewidującego zmniejszenie powierzchni obecych 5 regionów (Kłajpeda, Kowno, Poniewież, Szawle i Wilno) i utworzenie dodatkowych 5. Nowe regiony wykształcają się opornie, często dyrektywnie i z niejednoznaczną lokalizacją ich centrów, przy dalszym, intensywnym rozwoju istniejących centrów regionalnych.

– Vilniaus kraštas) [Mažoji 1971], obejmującym przyłączone w 1939 r. do Litwy tereny województwa wileńskego i części nowogrodzkiego. Obecny, dwunastorejonowy region wileński obejmuje ów kraj wileński, przekazane Litwie przez Białoruś ostatecznie w 1941 r. dalsze obszary dawnych województw wileńskiego i nowogrodzkiego oraz części białostockiego (w czego wyniku ukształtowała się dzisiejsza granica między tymi republikami), a nadto północno-wschodnią część Litwy kowieńskiej sprzed 1939 r.[6]

Planowanie rozwoju ekonomicznego i kulturanego regionów przygranicznych tylko w obszarze struktur republikańskich, a w tym przypadku Wileńszczyzny tylko w obszarze Litwy, jest (w warunkach geopolitycznych Związku Radzieckiego) zaprzeczeniem idei racjonalnej, planowej gospodarki przestrzennej i postulowanego wyrównywania dysproporcji w poziomie dostępności infrastruktury i usług kulturalnych[7]. Granice wewnątrzzwiązkowe są przecież w znacznym stopniu umowne, bez szczególnych regulacji prawno-organizacyjnych, ograniczających istotnie przepływ osób. Na pograniczu litewsko-białoruskim potwierdzeniem tego jest duża liczba i częstotliwość połączeń autobusowych miejscowości Wileńszczyzny litewskiej z miejscowościami w przygranicznym pasie Białorusi, szerokości kilkudziesięciu kilometrów [Tarpmiestinių 1987][8].

Ułomności takiego planowania i rozwoju ekonomicznego i kulturalnego pogranicza są rezultatem polityki odrzucania doświadczeń historii, negowania wartości tradycji oraz niedostrzegania bądź wręcz lekceważenia racji uszanowania więzi ekonomicznych i społecznych, w tym oczywiście więzi kulturowych na Wileńszczyźnie. Skłania to do refleksji nad wielokrotnymi po I wojnie światowej przekształceniami geopolitycznymi w tym regionie, zwłaszcza zaś nad rozdarciem w okresie radzieckim, historycznie zarysowanego obszaru i środowiska utrwalonych więzi kulturowych wielu narodów[9].

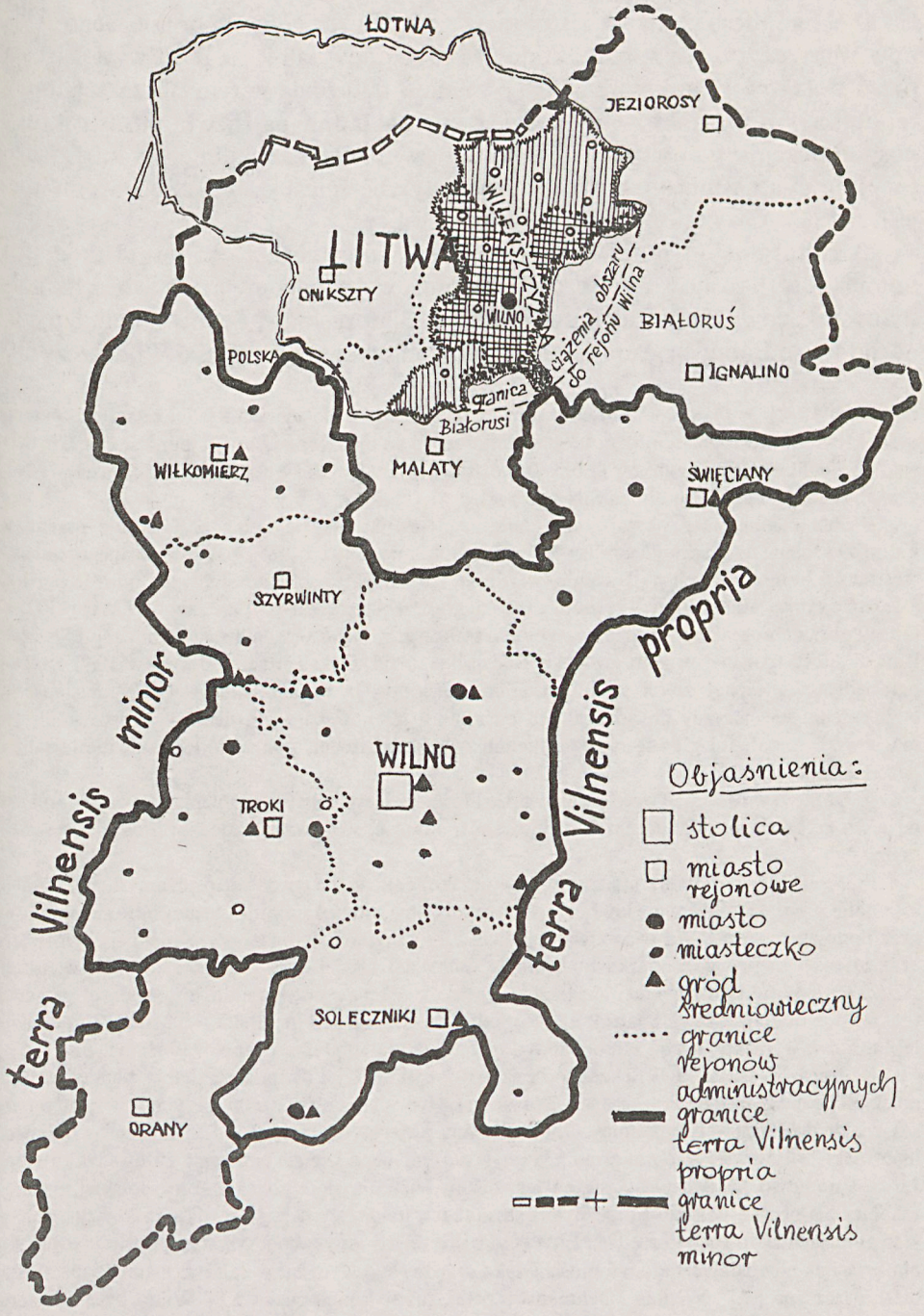
[6] To jest z pewnym uproszczeniem zarysu terytorialnego dzisiejsze rejony: Jeziorosy, Onikszty, Szyrwinty, Uciana i Wiłkomierz, a także część rejonu Troki [Mažoji 1968], [Litovskaja 1981].

[7] Dotyczy to również innych obszarów pogranicznych, m. in. Śląska Cieszyńskiego, Spiszu i Orawy czy rejonu Puszczy Białowieskiej, by poprzestać tylko na przykładach Polski i jej sąsiadów.

[8] Z rozkładu jazdy autobusów na rok 1987/1988 wynika, że z 6 przygranicznych litewskich węzłów autobusowych odbywa się w ruchu lokalnym do pobliskich miejscowości białoruskich codziennie 141 kursów, a na niektórych z tych kierunków przewozowych znacznie więcej niż na liniach wewnątrzlitewskich. Wyniki badań nad strefami ciążenia handlowego do miast Litwy tj. zasięgu podróży związanych z zakupami [Čaplikas 1980], wykazują, że znaczna część Białorusi ciąży do Wileńszczyzny litewskiej.

[9] Układ z 1920 r. oddawał Litwie zajętą przez Rosjan w wojnie polsko-bolszewickiej Wileńszczyznę, a także znaczny obszar obecnej Białorusi. W ten sposób wschodnia granica Litwy odpowiadała w przybliżeniu średniowiecznemu osadnictwu litewskiemu na tych ziemiach [Gerutis 1969], [Ochmański 1982]. Powstała w 1919 r. Litwa Środkowa, zintegrowała się w 1922 r. z Polską, a granica wschodnia utworzonego w następstwie województwa wileńskiego pokrywała się niemal z granicą gubernii wileńskiej, trwającej aż po 1914 r. Historycznie wykształcone na tym obszarze więzi ekonomiczne i kulturowe uszanował i carat i II Rzeczpospolita [Gerutis 1969]. Obecna granica litewsko-białoruska więzi te rozdarła, gdy Związek Radziecki – abstrahując od bezprawnego zagarnięcia Wileńszczyzny w 1939 r. – nie uszanował własnych zobowiązań wobec Litwy z 1920 r.

Dzisiejsza granica wschodnia i południowo-wschodnia Litwy jest rzekomo granicą etnograficzną, co ma oznaczać, iż zakreśla ona litewski obszar etniczny. Poza tą granicą pozostają niewielkie

ŁOTWA
JEZIOROSY
LITWA
WILEŃSZCZYZNA
ONIKSZTY
WILNO
ZIEMIA OBSZARU DO REJONU WILNA
BIAŁORUŚ
POLSKA
IGNALINO
granica Białorusi
WIŁKOMIERZ
MALATY
ŚWIĘCIANY
SZYRWINTY
terra Vilnensis minor
terra Vilnensis propria
WILNO
TROKI
SOLECZNIKI
ORANY
Objaśnienia:
stolica
miasto rejonowe
miasto
miasteczko
gród średniowieczny
granice rejonów administracyjnych
granice terra Vilnensis propria
granice terra Vilnensis minor

Wileńszczyzna w strukturze Litwy odczuwa również ułomność stosowanych reguł przestrzenno-ekonomiczno-społecznego rozwoju regionów i kraju przynajmniej w dwóch płaszczyznach:

a) ekonomicznej, ujawniającej niższy stopień rozwoju ekonomicznego rejonów Wileńszczyzny niż średni krajowy i to rejonów zamieszkałych w większości przez Polaków [Dankowska 1989][10]. Mimo położenia w tym obszarze stolicy republiki, jest on traktowany w dziedzinie nakładów na rozwój infrastruktury gospodarczej, w tym na rozwój, a także utrzymanie mieszkalnictwa, infrastruktury komunalnej miast i substancji urbanistycznej miasteczek raczej marginalnie, jeśli nie liczyć wyjątkowej pozycji samej stolicy[11],

b) kulturalnej (a także kulturowej), mało dostrzegającej i uwzględniającej odmienność narodowo-kulturową regionu, wykształconą przez wieki współbytowania na tej ziemi Litwinów, Polaków, Białorusinów, Żydów i wielu innych, narodowo odrębnych grup ludności[12]. Akcentowanie litewskości Wileńszczyzny

---

obszary litewskie w Białorusi i Polsce [Mažoji 1971]. Praca ta nie wymienia jednak zamieszkiwania przez Litwinów obwodu kaliningradzkiego, zaliczanego do tzw. „Małej Litwy", mimo że żyje tam dziś według nieoficjalnych szacunków około 40 tys. osób przyznających się do litewskości [Gazeta 1989], a więc kilkakrotnie więcej niż na Suwalszczyźnie.

Problem deliminacji obszaru etnograficznego ma istotne znaczenie przy ocenie przemian kulturowych na nim zachodzących. W świetle dokumentów z okresu ustabilizowanego układu stosunków ludnościowych po I wojnie światowej, na Wileńszczyźnie dominowała ludność polska, a zatem granica etnograficzna żywiołu litewskiego przebiegała bardziej na zachód [Mapy 1929]. Obecy obraz etnograficzny Wileńszczyzny ukształtowany został w wyniku eksterminacji i wysiedlenia ludności polskiej w głąb Związku Radzieckiego po aneksji przezeń Litwy w 1940 r. oraz przesiedlenia znacznej części tej ludności do Polski po II wojnie światowej jako następstwa pozbawienia jej ojczyzny po arbitralnym oderwaniu terenów jej wielowiekowego bytowania od macierzy. Powstałą lukę ludnościową wypełnili zwłaszcza Litwini, a ponadto Rosjanie i inne, mniej liczne narodowości.

[10] Dopiero w ostatnich miesiącach władze litewskie dostrzegły ten problem, zapewne w obliczu dążeń Polaków do autonomicznej działalności gospodarczej w Polskim Kraju Narodowo-Terytorialnym.

[11] Praca [Mažoji 1968] ukazuje na mapie ekonomicznej koncentrację przemysłu w Wilnie. Z kopalin występują tu jedynie kreda i torf. W gospodarce rolnej dominują uprawy lnu i ziemniaków oraz hodowla zwierząt. W pozostałych rejonach Litwy przeważają uprawy szlachetniejszych roślin oraz intensywniejsza gospodarka hodowlana. Odbiciem niskiej dochodowości ludności wiejskiej Wileńszczyzny (w tym również miasteczek) łącznie z rejonem przystołecznym – będącej przecież funkcją poziomu rozwoju infrastruktury gospodarczej – są niższe w republice wskaźniki motoryzacji tej ludności, wyrażane liczbą samochodów osobowych na 1000 mieszkańców [Juškevicius 1986].

[12] Praca [Wasilewski 1912] zauważa, iż już w wieku XIII Litwini zasiedlali tę ziemię jeńcami polskimi po najazdach na Polskę, a w wieku XIV przybywali tu polscy bartnicy i rybacy, w następnym zaś wieku do miast – rzemieślnicy. Podkreśla ona jeszcze co następuje: „[...] z kraju o ludności białoruskiej i litewskiej etnograficznie, z kraju, w którym niepodzielnie panowała kultura białoruska, Litwa stopniowo przekształcała się na terytorium ścierania się wyższej kultury polskiej z mniej zasobną białoruską w życiu potocznym i stosunkach urzędowych [...] do roku 1696 język polski w instytucjach sądowych i urzędach Litwy był tylko tolerowany jako język stron, posiłkujących się nim wskutek niedostatecznej znajomości języka urzędowego. Tym zaś w dalszym ciągu pozostawała białoruszczyzna [...]". Według [Ochmański 1982], już w końcu wieku XIV Wilno było miastem wielonarodowościowym, gdyż obok Litwinów, żyli tu Rusini w osobnej dzielnicy, Niemcy z Rygi, Polacy i inne narodowości, zwłaszcza branży kupieckiej. W kilka wieków później, po 1831 r.

i jej kultury materialnej i duchowej, prowadzi do zaniedbania o dorobek kulturowy wytworzony na tej ziemi przez nie-Litwinów, widoczny nawet dziś, mimo jego popadnięcia w ruinę techniczną, zwłaszcza w architekturze i urbanistyce oraz popadania w ruinę świadomościową[13].

GENEZA OSADNICTWA MIEJSKIEGO I URBANIZACJA WILEŃSZCZYZNY

Urbanizacja Wileńszczyzny zapoczątkowana została wejściem Litwy w zachodnioeuropejski krąg kulturowo-religijny, po jej połączeniu się z Polską. Pierwsze miasta powstały na podstawie litewskiego osadnictwa grodowego w XIV w., choć w większości były to miasteczka-osady typu przejściowego od wsi do miasta. Pierwsze wzmianki o osadnictwie w obszarach późniejszych miast sięgają IX - XI w., a w przypadku Wilna V - VI w. [Mažoji 1968]. Średniowieczne grody z zamkami drewnianymi i/lub murowanymi istniały w następujących miejscowościach [Lietuvos 1987][14]:

występuje współzawodnictwo kultur polskiej i rosyjskiej na tym obszarze. Ta ostatnia niszcząc przeszłość, pragnie zaznaczyć się wyraźnie również w architekturze i urbanistyce podbitych miast Wileńszczyzny i innych ziem.

[13] Niepokojące jest eliminowanie polskich śladów utrwalonych w kulturze Wileńszczyzny i to śladów, które dokumentują miejsce tej ziemi w kulturze europejskiej, bez licytowania się o udziały w jej wytworzeniu i utrzymwaniu przez narody na tej ziemi bytujące. Godzenie się na niszczenie techniczne polskich kościołów, klasztorów, pałaców i innych obiektów zostało dopiero niedawno dostrzeżone przez władze litewskie jako ewidentne pozbawienie społeczeństwa i narodu dorobku kulturowego przeszłych pokoleń jako administracyjno-polityczne karczowanie korzeni kulturowych Wileńszczyzny.

To samo można powiedzieć o przeznaczeniu miejsc kultu religijnego na obiekty o zgoła innym przeznaczeniu i niemałych trudnościach w ich choćby częściowej rewindykacji (ułatwianej acz powolnej dopiero w ostatnich dwóch latach przemian politycznych), niszczeniu polskich kwater na cmentarzach, np. w imię rzekomo wyższych racji ogólnomiejskich inwestycji komunikacyjnych czy zamazywaniu polskich rodowodów pisarzy, poetów, uczonych, powstańców itd. przez usuwanie polskich tablic pamiątkowych i/lub wystawianie litewskich, niekiedy łacińskich bądź też zapisywanie nazwisk w brzmieniu litewskim, co ma świadczyć o litewskości tych osób. Jest to świadoma kradzież kulturowa. Jednocześnie nie zapomniano w ostatnich 50 latach zadbać o rosyjskie obiekty kultu religijnego, a przecież w tej części Litwy Rosjan i prawosławnych w ogóle jest wielokrotnie mniej niż Polaków i katolików. Zaangażowanie polskich firm rewaloryzacyjno-konserwatorskich: Budimex i Pracownie Konserwacji Zabytków, wzmogło przywracanie wielu obiektów do życia.

Warto w tym miejscu przytoczyć wypowiedź V. Čekmonasa, Litwina, profesora Uniwersytetu Wileńskiego [Jak zachować 1989]: „[...] Litwini będą musieli uświadomić sobie, iż część ich kultury stworzona jest w języku polskim i że ona także należy do nich. Chociaż stworzona po polsku, duchowo należy też do Litwy [...] i Polacy muszą zrozumieć, iż wszystko co jest litewskie, nie jest dla nich obce; to jest wspólna kultura, wspólne korzenie. Każda kultura jest bardziej żywotna, im więcej zdąży wchłonąć różnorodnych elementów. Skrzyżowanie kultur staje się zazwyczaj bodźcem rozwoju [...]". Zbieżny z tym pogląd, acz tyczący się stosunku do rozwoju kultury na Litwie w XIV i XV w., wyraża [Ochmański 1982].

[14] Wykaz opracowano na podstawie zawartej w pracy mapy.

a) Kiernów, pierwsza stolica Litwy, osada wzmiankowana już w 1279 r. podczas najazdu kawalerów mieczowych – zamek drewniany,

b) Troki Stare, druga stolica Litwy, osada wzmiankowana pierwszy raz w 1321 r. – zamek drewniany oraz Troki Nowe, nieopodal założone, które w drugiej połowie XIV w. wchłonęły starą osadę – dwa zamki murowane,

c) Wilno, trzecia stolica Litwy, wzmiankowana jako miasto w 1323 r. (uznawanym jako datę jego założenia) – zamek drewniany i dwa zamki murowane,

d) Ejszyszki, Mejszagoła, Niemenczyn, Niemież, Święciany, Wieprze, Wiłkomierz – wszystkie – zamek drewniany, a Soleczniki – trzy zamki drewniane,

e) Miedniki – zamek murowany.

Powstanie miasta łączy się z nadaniem istniejącej osadzie praw miejskich lub kreowaniem i zorganizowaniem osady według tych praw, wyznaczających najogólniej funkcje miasta, odmienne od spełnianych przez wieś. Litwa prawie półtora wieku później niż Polska rozpoczęła tworzenie miejskiego systemu osadniczego. Obawy przed infiltracją krzyżacką spowodowały, że wcześniej nie nadawano osadom miejskich praw samorządowych, będących w istocie formą kolonizacji niemieckiej[15], a w każdym razie sprzyjających kreowaniu niemieckiego wyrazu miasta, m.in. przez powierzanie wykonania lokacji miasta osadnikom z Niemiec, sprowadzanie stamtąd kupców i rzemieślników, a wreszcie podporządkowanie miejscowego sądownictwa miejskiego w trybie odwoławczym sądowi w Magdeburgu.

Związek Litwy z Polską sprzyjał przejmowaniu polskich wzorów samorządu miejskiego, w zaraniu opartych również na niemieckich formach rozplanowania i organizacji samorządowej miasta. W chwili zawierania tego związku, Polska wyzwoliła się już spod zależności od Magdeburga w porządkowaniu stosunków prawnych w miastach [Jasienica 1986][16]. Specyfiką Litwy, a także pobliskich obszarów Białorusi było i jest istnienie dwóch typów osad miejskich, mianowicie miast i miasteczek, zwanych również miastami rolniczymi

---

[15] Dobitnym tego przykładem jest Kłajpeda. W 1236 r. najechali pobrzeże litewskie kawalerowie mieczowi – zakon osiadły w Inflantach, którzy chcieli rozciągnąć swe władanie aż do ziem pruskich podbitych przez krzyżaków. Za przyzwoleniem biskupa kurskiego postawili w 1252 r. zamek, nazywając go „Memelburg", choć biskup przyznawał, a w 1253 r. również papież Inocenty III, że wzniesiono go na ziemi litewskiej (żmudzkiej). W 1328 r. zamek przeszedł w ręce krzyżaków wraz z przyzamkową osadą, której biskup kurski już w 1258 r. nadał prawa miejskie. We władaniu niemieckim pozostawała Kłajpeda, a wraz z nią kraina nazywana „Memelland", czyli krak kłajpedzki, po litewsku „Klaipedos kraštas" aż po 1920 r. Obszar ten dopiero po powstaniu litewskim w 1923 r. skłonił zarządzającą nim Ententę do zwrócenia go Litwie ostatecznie w 1924 r. [Mažoji 1968].

[16] Warto przytoczyć z tej pracy co następuje: „[...] Znamienne są też zabiegi (Kazimierza Wielkiego – BR) o uporządkowanie stosunków prawnych w miastach. Wedle zwyczaju miasta osadzone na prawie niemieckim odwoływały się po ostateczne orzeczenia sądowe, zwane ortylami do Magdeburga. Chcąc zniweczyć ten politycznie szkodliwy obyczaj, ustanowił król na Wawelu wyższy sąd prawa niemieckiego, który miał rozstrzygać w procesach sołtysów, a ponadto jeszcze wydawać porady prawne miejskim tybunałom niższej instancji [...]".

[Ochmański 1958] [Miškinis 1963]. Od przeszło 30 lat istnieją nadto tzw. „osiedla typu miejskiego", będące w istocie miasteczkami fabrycznymi czy energetycznymi, a więc małymi miastami o dominującej funkcji przemysłowej[17].

W wileńskim regionie ekonomicznym i kulturalnym, a więc w obszarze zwanym „Terra Vilenensis propria" występują obecnie następujące typy osad miejskich (z jednoczesnym podaniem liczb i nazw tych osad):

a) jedno miasto podległości republikańskiej, tzn. wyłączone spod zarządu rejonu, stolica kraju a równocześnie centrum rejonu: Wilno,

b) 5 miast rejonowych, tzn. będących centrami administracyjnymi rejonów: Soleczniki, Szyrwinty, Święciany, Troki i Wiłkomierz,

c) 6 miast podległości rejonowej: Ejszyszki, Jewie, Landwarów, Niemienczyn, Nowo-Święciany i Podbrodzie,

d) 4 osiedla typu miejskiego: Biała Waka, Elektrėnai[18], Grygiszki i Rudziszki,

e) 30 miasteczek[19]: Bezdany, Bogosławiszki, Czarny Bór, Cziobiszki, Dziewieniszki, Giełwany, Hanuszyszki, Hoduciszki, Jaszuny, Kiernów, Kołtyniany, Kowalczuki, Łabonary, Ławaryszki, Mejszagoła, Mickuny, Musniki, Podbrzezie, Rudamino, Siesiki, Suderwa, Sumiliszki, Szeszole, Szumsk, Towiany, Turgiele, Widziszki, Wieprze, Wysoki Dwór i Zelwa[20].

Dokumentacja historyczna wskazuje, że tych miasteczek było niegdyś więcej, przynajmniej dodatkowo 13 [Alexandrowicz 1970][21]. Dziś są one wsiami, niekiedy brak nawet o nich wiarygodnych informacji kartograficznych. Uwzględniając dokumentowane dziś miasteczka, będące wiejskimi ośrodkami urbanistycznymi, jest ich w regionie wileńskim 14,2% wszystkich w kraju, a średnio w rejonie tego regionu 4,3% więcej niż przeciętnie w rejonie[22].

---

[17] W statystyce osadniczo-demograficznej osiedla typu miejskiego są zwykle ujmowane łącznie w grupie miast. Radziecka klasyfikacja demograficzna osad zalicza do miast te spośród nich, które w przypadku obszaru Litwy osiągną 5 tys. mieszkańców, np. w Federacji Rosyjskiej 12 tys. mieszkańców, przy jednoczesnym zatrudnieniu co najmniej 85% zawodowo czynnych w przemyśle i usługach. W odniesieniu do republik bałtyckich dopuszcza się kwalifikowanie osad jako miast bądź osiedli typu miejskiego bez koniecznego przestrzegania powyższych rygorów, zwłaszcza liczby ludności [Spravočnik 1978]. Według [Čislennost' 1981] poszczególne osiedla typu miejskiego liczyły 31 XII 1980 r. mieszkańców: Biała Wałka 1,0 tys., Elektrenai 9,1 tys., Grygiszki 9,4 tys., Rudziszki (jedyne powstałe na bazie istniejącego miasteczka) 2,4 tys.

[18] Osiedle to powstało w 1962 r. stąd brak wcześniejszej polskiej nazwy, która przez analogię do podobnych końcówek nazw polskich i litewskich może brzmieć: Elektrany.

[19] Liczbę miasteczek ustalono na podstawie: [Mažoji 1966, 1968, 1971], [Metodičeskije 1978], [Miškinis 1970].

[20] Niektóre nazwy polskie miasteczek podawane są również inaczej, np. Kiernowo, Muśniki, Rudamina czy Siemieliszki bądź Somiliszki.

[21] Według [Alexadrowicz 1970] były to: Dziewałtów, Kamionka, Korkoszyszki, Koźliszki, Lejpuny, Małe Soleczniki, Miedniki, Merecz, Pietuchowo, Pobojsk, Rakanciszki, Wiesy i Żmujdki.

[22] Według dokumentacji wymienionej w przyp. 19, w obszarze Litwy jest 211 miasteczek we wszystkich 44 rejonach, na Wileńszczyźnie jest 30 miasteczek w 6 rejonach. Dane te stanowią podstawę przytoczonych obliczeń.

ROZPLANOWANIA, STRUKTURY I FUNKCJE MIAST I MIASTECZEK WILEŃSZCZYZNY

Większość miast i miasteczek Wileńszczyzny ma piętnasto-, szesnasto-wieczną metrykę osadniczą, przyjmując ich pierwsze udokumentowane wzmiankowanie [Alexandrowicz 1970]. Rozróżnienie między miastem a miasteczkiem jest istotne, również we współczesnej infrastrukturze urbanistycznej (urbanistyczno-ekonomicznej) kraju czy regionu. Zazwyczaj opiera się ono na dwóch kryteriach, w zasadzie łącznych [Alexandrowicz 1965]:

a) jakościowym, tzn. według struktury, a dokładniej przewagi zajęć wykonywanych przez mieszkańców. Gdy odsetek ludności rolniczej przekracza 50%, miasto ma charakter agrarny, czyli jest miasteczkiem, a półagrarny, jeśli z rolnictwa utrzymuje się 33 - 50% jego mieszkańców [Ochmański 1958],

b) ilościowym, dokładniej demograficznym, tzn. według liczby mieszkańców, a według przedrozbiorowej klasyfikacji miast zazwyczaj według dymów, przyjmując na dym 6 - 7 głów [Ochmański 1958], [Alexandrowicz 1965]. Miasteczka liczą do 150 dymów, czyli do około 1,0 tys. mieszkańców. Niekiedy wyróżnia się jeszcze miasteczka największe albo małe miasta o górnej granicy zaludnienia około 2,0 - 3,0 tys. mieszkańców[23].

Okres wielkiego rozwoju przeżywały miasta i miasteczka w drugiej ołowie XVI w. i pierwszej połowie XVII w. Licznie wyrastały nowe miasteczka, które feudałowie zakładali z myślą o przysporzeniu sobie dochodów. W tym czasie jedno miasto lub miasteczko przypadało na 240 km^2 powierzchni, co było gęstością znaczną, zważywszy, iż we współczesnym regionie ekonomicznym i kulturalnym Wileńszczyzny powierzchnia[24] ta wynosi 205 km^2. Miasteczko spełniało w zasadzie funkcje pośrednictwa w wymianie między wsią a miastem. Jako ośrodek targowy miało znaczne skupienie karczem, których liczba przewyższała niekiedy liczbę dymów, gdyż w jednym domu mogły znajdować się trzy karczmy: piwna, miodowa i gorzałczana. Specjalizacja karczem wynikała ze stosowanej przez feudała-właściciela miasteczka polityki dochodowej, gdyż na każdy z tych trunków trzeba było mieć osobne prawo wyszynku, udzielane przezeń za odpowiednią opłatą.

Pełniło ono przeważnie rolę ośrodka lokalnej administracji i kultu religijnego. Często kościół i utworzona parafia stanowiły wręcz zaczątek powstania miasteczka. W okresie od końca XIV w. do początku XVI w. było już na Wileńszczyźnie 33 parafii[25]. Kościół też stanowił zawsze ważną dominantę

---

[23] W pracy [Alexandrowicz 1965] zauważa się nadto, iż według uchwały sejmu warszawskiego z 1775 r. klasyfikującej miasta, miasteczkiem jest miasto, które samym rolnictwem się zajmuje i liczy poniżej 300 dymów, tj. poniżej 2,1 tys. mieszkańców.

[24] Obliczono współczesy obszar Wileńszczyzny przypadający na miasteczko bądź miasto według [Sovetskaja 1982], porównując go z obszarem średniowiecznym, podanym w [Ochmański 1982].

[25] Były nimi według [Ochmański 1982]: Dziewałtów, Dziewieniszki, Ejszyszki, Hanusiszki, Jaszuny, Jewie, Kiernów, Korkoszyszki, Łabonary, Mejszagoła, Merecz-Turgiele, Miedniki, Mus

urbanistyczną i architektoniczną miasteczka, wyraźnie zaakcentowaną nawet we współczesnych planach jego zabudowy i kompozycji przestrzennej, a w tym panoramy bądź sylwety [Borisovičius 1979], [Borisovičius 1981]. Kościół lokalizowano przy placu centralnym, zwykle miejscu targów, przy czym raczej na jego skraju, czasem w niewielkim oddaleniu od placu. Jest to o tyle interesujące, iż podobne rozplanowanie placu targowego występowało na prawie niemieckim [Rzeczyński 1989], [Münch 1964].

Miasta i miasteczka zakładano najczęściej na istniejącym węźle drogowym, nawet znaczenia lokalnego, w którym wykształcał się targ – miejsce wymiany handlowej, a później osadzania się przy nim kupców i rzemieślników, sprzedających swe wyroby. Oprócz rdzennej ludności litewskiej i białoruskiej, mieszkańcami miejskich osad Wileńszczyzny byli przybysze z wielu krajów, a od końca XVI w. również Żydzi. Ten konglomerat narodowościowy i kulturowy, a także produkcyjno-usługowy (zważywszy, iż pewne zawody wykonywane były przez określone grupy narodowe), zachowując własne tożsamości grupowe, wniósł do kultury materialnej i duchowej Wileńszczyzny tyle twórczych pierwiastków i poszanowania odmienności kulturowych, iż wytwarzana przez wieki spójność wielu kultur przetrwała aż do II wojny światowej.

Walec historii dwukrotnie przygniótł kulturę materialną Wileńszczyzny i całej Litwy, w tym również kulturę urbanistyczną, eliminując z niej metodycznie to, co najbardziej związane z tą ziemią i to, co dowodziło polskiego wkładu w rozwój tej kultury. Pierwszy po powstaniu listopadowym [Wasilewski 1912][26], przyspieszając wprowadzenie wzorca rosyjsko-bizantyńskiego w architekturze, a w urbanistyce podobnego wzorca rozplanowania miasta jako całości lub znacznej części jego nowych terenów rozwojowych bądź regulacji układu ulicznego istniejącego miasta według rosyjskiego modelu urbanistycznego.

Należy w tym miejscu zauważyć, że rodzima urbanistyka wykształciła typy miast i miasteczek, które lokalizowane z uwzględnieniem warunków topograficznych – a niekiedy i zamysłów ekonomicznych – zachowały do dziś, i to mimo klęsk żywiołowych, pożóg wojennych i braku należytej dbałości o świadectwo materialne przeszłości, podstawowe zarysy ich historycznych rozplanowań i kompozycji przestrzennej ich zabudowy, w tym aranżacji wnętrz urbanistycznych. Można wyróżnić trzy podstawowe typy osad miejskich, identyfikujące je

---

niki, Niemenczyn, Pobojsk, Podbrzezie, Rakanciszki, Rudamino, Rudniki, Rukojnie, Siesiki, Soleczniki Małe, Soleczniki Wielkie, Sumiliszki, Szyrwinty, Święciany, Troki Nowe, Troki Stare, Wieprze, Wilno, Wiłkomierz i Wysoki Dwór.

Należy dodać, że nazwy parafii (miejscowości) podano według zbioru dokumentacji wymienionych w przyp. 19, a stanowiących istotne źródło danych kartograficzno-nazewniczych. Niektóre nazwy polskie parafii (podanych w przytoczonej pracy) mają częściowo inne samogłoski, końcówki czy liczbę (por. także przyp. 20), np. Kiernowo, Mojszagoła, Rudomina, Szyrwinta czy Wisza (zamiast Wiesy).

[26] Podkreśla się, iż po 1831 r. ujawniło się wyraźne współzawodnictwo kultur polskiej i rosyjskiej, przy czym ta ostatnia dysponowała szczególnymi argumentami politycznymi. Powstanie listopadowe wywołało spotęgowaną reakcję zaborcy, negatywną oczywiście wobec rodzimej kultury materialnej i duchowej, zwłaszcza polskiej.

głównie według kształtującego rozplanowanie osady układu komunikacyjnego, dokładniej zaś ulicznego[27]:

a) liniowy, charakterystyczny dla osad niewielkich, lokowanych na bazie jednej drogi głównej, z ewentualnymi drugorzędnymi drogami odgałęźnymi, reprezentowany przez 17 osad, tj. 37,0% ogółu w regionie wileńskim (na Litwie 28,0%),

b) radialny, utworzony na bazie wielu dróg, najczęściej zbieżnych w centrum osady u placu targowego, niekiedy w miarę rozwoju uzupełniany podukładami radialnymi. prostokątnymi, a w najnowszej urbanistyce złożonymi, wynikającymi z osiedlowej, grupowej formy zabudowy miasta. Ten typ reprezentowany jest przez 21 osad, tj. 45,5% ogółu (na Litwie 56,0%),

c) prostokątny, zwany często regularnym, charakterystyczny dla wielu średniowiecznych założeń urbanistycznych liczących się wówczas ośrodków miejskich, ale także dla miast zakładanych później w XII-XIX w,. choć już z rzadszą siatką ulic. Ten typ reprezentowany jest przez 8 osad, tj. 17,4% ogółu (na Litwie 16,0%).

Dzięki dość luźnej zabudowie, warunki zdrowotne w miasteczkach nie były gorsze niż na wsi. Zarówno miasteczka, jak i większość miast miała charakter osiedli otwartych. W razie wzrostu zaludnienia, przestrzeń zajęta przez miasteczko/miasto mogła ulec rozszerzeniu. Tym samym warunki higieniczne były lepsze, a poziom śmiertelności niższy niż w ściśniętych murami zabudowanych paropiętrowymi domami miastach polskich i zachodnio-europejskich [Alexandrowicz 1965]. W większości miasteczka wileńskie są w fazie stagnacji – w ciągu ostatniego stulecia nie wykazują znaczniejszego przyrostu ludności, czasem nawet przyrost ten jest ujemny[28]. Industrializacja, słaba w ogóle w obszarach rolniczych Wileńszczyzny, nie dokonała w miasteczkach wyraźnej przemiany w uprawianych zajęciach.

W urbanistyce Wileńszczyzny przetrwał więc w dużym stopniu agrokrajobraz kulturowy, z licznymi zabytkami architektury i urbanistyki [Bučas 1988], [Borisovičiutė 1986], [Miškinis 1988], ukazujący miasteczko, a nawet małe miasto jako ciągłość odmiennej od reszty kraju formy przestrzennego zagospodarowania wsi, która mimo kolektywizacji, przetrwała w swej masie jako wieś zagrodowa o rozproszonej zabudowie [Mažoji 1968]. Po włączeniu tej ziemi do zaboru rosyjskiego, kiedy deformowacji ulegały również architektura i urbanistyka, w agrokrajobrazie kulturowym nie nastąpiły takie przekształcenia dostosowawcze, jak w miastach, zwłaszcza powiatowych i gubernialnych.

Jeśli w końcu XVI w. wpływy rosyjskie, a ściślej ruskie, w architekturze i urbanistyce sięgały tylko południowej części Wileńszczyzny [Miškinis 1977][29],

---

[27] Typologię tę opracowano w zasadzie według [Mažoji 1966, 1968, 1971] z uzupełnieniem danych z prac [Metodičeskije 1978], [Borisovičius 1981], [Miškinis 1963], [Miškinis 1970].

[28] Ustalono na podstawie analizy zaludnienia, podanego w [Mažoji 1966, 1968, 1971].

[29] Zamieszczona tu mapa ukazuje dwie granice wpływów architektonicznych i urbanistycznych w obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wpływy rosyjskie (ruskie) sięgały do linii wyznaczonej, mierząc od południa przez miasta: Grodno (obecnie Białoruś), Olitę, Jewie, a następnie równo-

to w XIX i XX w. notowane są w całej Litwie, a ich przykładem może być transformacja urbanistyczna centralnej części Wiłkomierza [Lietuvos 1989], czy regulacja sieci ulicznej Wilna, wyznaczająca nowe ulice lub wytyczające nowe przebiegi ulic, w wyniku czego powstała m.in. dzisiejsza al. Gedymina od pl. Katedralnego [Spelskis 1966], [Vilniaus 1985]. Coraz to nowe koncepcje urbanistyczne, tworzone często według gustów zarządców guberni i stopniowo realizowane, wytwarzały struktury miast bez wyraźnie zarysowanej idei porządku urbanistycznego, widoczne choćby na planach wymienionych miast z 1936 r. [Lietuvos 1987], [Kluźniak 1937].

SYNTEZA TREŚCI I PRZEMIAN KULTUROWYCH SYSTEMU URBANISTYCZNEGO WILEŃSZCZYZNY

W wielu obszarach pogranicznych, zmiennie przynależnych do różnych formacji państwowych, obserwuje się planowe, metodyczne przekształcanie, a w istocie deformowanie struktur urbanistycznych, wyrażane względami polityczno-nacjonalistycznymi [Rzeczyński 1986]. Zwłaszcza z początkiem Litwy Radzieckiej, a dokładniej po II wojnie światowej – deformowano, a często niweczono rodzimą kulturę urbanistyczną zarówno przez Rosjan, jak i znacznie dynamiczniej przez Litwinów. Ponieważ ziemia ta jest obszarem przenikania i wzajemnego oddziaływania wielu kultur urbanistycznych, ich rozwój i następstwa można ująć syntetycznie następująco:

a) aż po XVII w. panują kultury: litewska i białoruska, ze wzrastającym jednak oddziaływaniem polskiej kultury szlachecko-mieszczańskiej na struktury i organizację życia miejskiego oraz ze znaczącym wyrazem gospodarczo-usługowej kultury żydowskiej,

b) w XVII - XIX w. dominuje kultura polska, z zaznaczającym się wpływem kultury rosyjskiej na struktury urbanistyczne po inkorporacji Litwy do imperium carskiego z początkiem XIX w.,

c) kultura polska wyraźnie dominuje w XX w. co najmniej do zakończenia II wojny światowej, przy słabej acz budzącej się kulturze litewskiej, która po 1945 r. przejawia się w:

– polityczno-administracyjnym akcentowaniu litewskości, zwłaszcza elementów polskiej kultury urbanistycznej i zaniedbaniu jej dorobku w pierwszym ćwierćwieczu powojennym,

– szukaniu własnej tożamości urbanistyczno-architektonicznej w formie i treści przestrzenno-budowlanej nowych dzielnic mieszkaniowych i obiektów użyteczności publicznej, godnych szczególnego wyróżnienia, a także w przywracaniu obiektom dawnej kultury urbanistycznej ich świetności kompozycyjnej i architektoniczno-użytkowej.

leżnikowo przez Wilno i miasta białoruskie Oszmianę i Wilejkę, a stąd ku północnej granicy państwa. Zasięg wpływów zachodnich wyznaczany jest najogólniej od południa ku północy miastami: Gomel, Gorki i Witebsk.

Zaniedbanie elementów polskiej kultury materialnej, przecież współtworzonej przez Litwinów i Białorusinów na tej ziemi, ukazuje najdobitniej brak poszanowania obiektów sakralnych, przeznaczania ich na magazyny i godzenia się z ich zanikiem fizycznym i w świadomości wielu mieszkańców tej ziemi, niezależnie od ich narodowości. Rzadkie przypadki przeznaczania tych obiektów na cele muzealne, pozwoliły przynajmniej uratować je od fizycznego zapomnienia. Początek litewskiego odrodzenia narodowego w 1989 r. przyczynił się już do pewnych rewindykacji owych dóbr kultury, acz nie wszystkich. Odrodzenie to nie dostrzega jednak wielokulturowości Wileńszczyzny.

Trudno zapewne uznać za racjonalne i możliwe do jednoznacznego zaakceptowania przez społeczność wielonarodową tworzenie własnej, litewskiej tożsamości urbanistyczno-architektonicznej poprzez stawianie monumentalnych domów kultury przy rynkach miasteczek i małych miast jako nie tylko kubaturowej przeciwwagi dla obiektu sakralnego [Borisovičius 1981]. Są to potknięcia deformujące niezwykle urokliwy obraz miast i miasteczek Wileńszczyzny, który nawet po wojnach, kataklizmach i pożarach zawiera i pałacyki, i dworki, i chaty drewniane, i uliczki, i również wieże kościołów i dzwonnic w panoramie tych osad.

Powoli Litwa i Wileńszczyzna wracają do swych korzeni. Przywracane są do życia wiejskie kościółki i kalwarie, restaurowane pieczołowicie zabytkowe domy i obiekty użyteczności publicznej. Nowa architektura w obszarach staromiejskich koresponduje dobrze z dawnym historycznym otoczeniem, jeśli nie liczyć niektórych mało udanych rozwiązań. Architektura wielorodzinnych domów mieszkaniowych jest ciekawsza niż w licznych miastach polskich z osiedlami z wielkiej płyty. Układy urbanistyczne nowych osiedli nawiązują do rzeźby terenu, wykorzystując ją nadto do stwarzania dobrych warunków wizualnych ze wznoszonych obiektów[30]. Należy ufać, że odrodzenie litewskie będzie sprzyjać odtworzeniu dawnej, zniszczonej lub zapomnianej wielokultury w urbanistyce i wzbogacającej ją architekturze oraz że zachowa i rozwinie wileński, wielonarodowy klimat kulturowy.

[30] Problemy te opisują co najmniej następujące prace: [Naujoji 1982], [Jurkštas 1983], [Purvinas 1987], [Spelskis 1982].

WYKAZ NAZW POLSKICH I LITEWSKICH MIAST, MIASTECZEK, PARAFII, ZAMKÓW I REJONÓW[31]

Bezdany	– Bezdonys
Biała Waka	– Baltoji Vokė
Bogosławiszki	– Bagaslaviškis
Czarny Bór	– Juodšiliai
Cziobiszki	– Čiobiškis
Dziewałtów	– Deltuva
Dziewieniszki	– Dieveniškes
Ejszyszki	– Eišiškes
Elektrany[32]	– Elektrėnai
Giełwany	– Gelvonai
Grygiszki	– Grigiškės
Hanuszyszki	– Onuškis
Hoduciszki	– Adutiškis
Ignalino	– Ignalina
Janiszki	– Joniškis (*)
Jaszuny	– Jašiunai
Jewie	– Vievis
Jeziorosy	– Zarasai
Kamionka	– Akmeninė
Kłajpeda	– Klaipeda (*)
Kołtyniany	– Kaltanėnai
Korkoszyszki	– Karkašiškes
Kiernów	– Kernavė
Kowalczuki	– Kalvėliai
Kowno	– Kaunas (*)
Koźliszki	– Kazliškis
Landwarów	– Lentvaris
Lejpuny	– Leipunai
Łabonary	– Labanoras
Ławaryszki	– Lavoriškės
Malaty	– Molėtai
Małe Soleczniki	– Šalčininkeliai
Mejszagoła	– Maišiagala
Merecz	– Merkinė
Mickuny	– Mickunai
Miedniki	– Medininkai
Musniki	– Musninkai
Niemenczyn	– Nemencinė
Niemież	– Nemėžis
Nowo-Święciany	– Švenčionėliai
Olita	– Alytus
Onikszty	– Anykščiai
Orany	– Varėna
Pietuchowo	– Pietuchovas
Pobojsk	– Pabaiskas
Podbrodzie	– Pabradė
Podbrzezie	– Paberžė
Poniewież	– Panevėžys (*)
Rakanciszki	– Rakantiškės
Rukojnie	– Rukainiai
Rudamino	– Rudamina
Rudniki	– Rudninkai
Rudziszki	– Rudiškės
Siesiki	– Siesikai
Soleczniki	– Šalčininkai
Suderwa	– Sudervė
Sumiliszki	– Semeliškes
Szawle	– Šiauliai (*)
Szeszole	– Šešuoliai
Szumsk	– Šumskas
Szyrwinty	– Širvintos
Święciany	– Švenčionys
Towiany	– Taujenai
Troki	– Trakai
Troki Nowe	– Naujieji Trakai
Troki Stare	– Senieji Trakai
Turgiele	– Turgeliai
Uciana	– Utena
Widziszki	– Vidiškai
Wieprze	– Vepriai
Wiesy	– Viesos
Wilno	– Vilnius
Wiłkomierz	– Ukmergė
Wysoki Dwór	– Aukštadvaris
Zelwa	– Želva
Żmujdki	– Žemaitkiemis

[31] Nazwy występujące poza obszarem badań, tj. poza Wileńszczyzną, oznaczono (*).

[32] Osiedle zbudowane po II wojnie światowej. Polską nazwę utworzono przez podobieństwo do stosowanego w tym obszarze zakończenia nazw miejscowości.

LITERATURA

Alexandrowicz S., 1965, Zaludnienie miasteczek Litwy i Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVII wieku, w: Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych, T. 27.

Alexandrowicz S., 1970, Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w., w: Acta Baltico-Slavica, T. 7.

Borisovičius P., 1979, Lietuvos TSR perspektyvinių kaimo gyvenviečių visuomeninių centrų užstatymas, Vilnius.

Borisovičius P., 1981, Osobennosti obemno-prostranstvennogo formirovanija malych gorodov Litovskoj SSR, w: Lietuvos TSR architektūros klausimai, T. VII, Mokslas, Vilnius.

Borisovičiutė M., 1986, Lietuvos mažų istorinių miestų erdvinės organizacijos savitumų išsaugojimo ir plėtojimo metodai (Joniškio pavyzdžiu), w: Urbanistika ir rajoninis planavimas, Mokslas, Vilnius.

Bučas J., 1988, Rol' istoriceskogo nasledija v sel'skom kraeustrojstve Litvy, Vilnius.

Čaplikas V., Pajuodis A., 1980, Prekybinė trauka ir jos tyrimo rezultatai, Liaudies ukis, nr 6.

Čislennost' naselenija gorodov i rajonov Litovskoj SSR. CSU Lit. SSR (maszynopis) 1981.

Dankowska D., 1989, Mieć wyrównaną szansę. Czerwony Sztandar, nr 262: 15 XI.

Gazeta Wyborcza, 1989, nr 115: 17 X (notatka o żądaniu wprowadzenia do szkół podstawowych obwodu kaliningradzkiego języka litewskiego).

Gerutis A., 1969, Lithuania 700 years. Rev. third ed. Manyland Books, Inc., New York.

Jak zachować polskość na Litwie?, 1989: Czerwony Sztandar, nr 187: 15 VIII.

Jasienica P., 1986, Polska Piastów, Polska Jagiellonów, Warszawa.

Jurkštas V., 1983, Novaja architektura v centre starogo Vilniusa, Vilnius.

Juškevičius P., 1986, Transportnoe obsluživanie naselenija agropromyšlennogo kompleksa. Transport, Moskva.

Kluźniak S., 1937, Urbanizm, Nakładem autora, subsydiowane przez Społeczne Zrzeszenie Inżynierów, Warszawa.

Lietuvos architektūros istorija, 1989, T. 1, mokslinis red. J. Minkevičius, Mokslas, Vilnius.

Lietuvos TSR urbanistikos paminklai, 1987, T. 10.Mokslas, Vilnius.

Litovskaja SSR 1:600 000, 1981, mapa, GUGiK pri Sovete Ministrov SSSR, Moskva.

Mapy rozsiedlenia ludności polskiej i litewskiej na terenie Republiki Litewskiej i na obszarach północno-wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej, 1929, mapy. Nakładem Instytutu Badań Spraw Narodowościowych, Warszawa.

Mažoji Lietuviškoji Tarybine Enciklopedija, 1966,1968,1971, T. 1, T. 2, T. 3. Mintis, Vilnius.

Metodičeskije rekomendacii po architekturnomu formirovaniju obščestvennych centrov mežchozjajstvennych istoričeski složivšichsja poselkov Litovskoj SSR, 1978, Kaunas.

Miškinis A., 1977, Del rusų ir vakarų Europos architektūros poveikio feodalines lietuvos miestams, w: Lietuvos TSR architektūros klausimai, T. V, Mokslas, Vilnius.

Miškinis A., 1988, Pamjatniki urbanistiki Litvy (opredelenie, issledovanija, ochrana, formirovanie), Vilnius.

Miškinis A., 1963, Privilegijuotosios lietuvos gyvenvietes ir ju tinklo vystymasis XIII-XVIIIa, w: Statyba ir Architektura, T. III, nr 3. Mintis, Vilnius.

Miškinis A. , 1970. Zarys rozwoju historyczno-urbanistycznego osiedli miejskich Litwy, w: Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, T. 15, z. 2.

Münch H., 1946, Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku. PAU: Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski, z. 4. Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, Kraków.

Ochmański J., 1982, Historia Litwy, wyd. 2 popr. i uzup, Wrocław.

Ochmański J., 1958, W kwestii agrarnego charakteru miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, w: Studia Historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego, Warszawa.

Odszkodowanie za poniesione straty i doznane krzywdy, 1989, Czerwony Sztandar, nr 200, 30 VIII.

O wstępnych wynikach Ogólnozwiązkowego Spisu Ludności, 1989, Czerwony Sztandar, nr 101, 30 IV.

Purvinas M., 1987, Vizualnyj analiz oblika landšafta okrestnostej goroda Trakai, w; Urbanistika ir rajoninis planovimas, T. 14. Mokslas, Vilnius.
Problemy rzeczywiste i sztuczne, 1989, Czerwony Sztandar, nr 176: 2 VIII.
Rzeczyński B., 1989, Klasyfikacja typologiczna rozplanowań miast małych Wielkopolski, w: Zeszyty naukowe – seria I, z. 165: Prace z zakresu gospodarki przestrzennej, Akademia Ekonomiczna, Poznań.
Rzeczyński B., 1986, Prolegomena typologii układów komunikacyjnych miast małych. Zagadnienia Transportu, 1986/1987, nr 1/2.
Sovetskaja Litva, 1982, Mokslas, Vilnius.
Spelskis A., 1985, XVI-XX a. paradžios lietuvos miestu planavimo vystymasis, w: Lietuvos TSR architektūros klausimai, T. III. Mintis, Vilnius.
Spelskis A., Spelskis R., 1982, Vilniaus architektūros ansamblų erdvinės kompozicijos ypatumai, w: Lietuvos TSR architektūros klausimai, T. VI. Mokslas, Vilnius.
Spravočnik proektirovščika, 1978, Gradostroitel'stwo, izd. vtoroe, red. V. N. Belousov. Stroizdat, Moskwa.
Šešelgis K., 1975, Rajoninio planovimo ir urbanistikos pagrindai. Mintis, Vilnius.
Tarpmiiestinių autobusų eismo tvarkaraštis, 1987, Lietuvos TSR Automobilių Transporto ir Plentų Ministerija, Vilnius.
Vilniaus architektura, 1985, Mokslas, Vilnius.
Wasilewski L., 1912, Litwa i Białoruś. Przeszłość – teraźniejszość – tendencje rozwojowe, Kraków.
Wileńszczyzna – Latgalia, 1989, Czerwony Sztandar, nr 143, 21 VI.

THE CULTURAL DEVELOPMENT OF THE URBANISTIC SYSTEM OF THE LITHUANIAN VILNA REGION

Summary

The paper discusses the development and cultural transformations of towns and small towns in the settlement system of the proper Vilna region, called "Terra Vilnesis propria" – the living area of many nations. There are presented and analyzed as follows:

– the delimitation of Vilna culture region,

– the genesis of urban settlement and the urbanization processes,

and

– the layouts, structures and functions of towns and small towns which define the agrolandscape of the region.

Finally, there is given the synthesis of contents and cultural transformations in the urbanistic system of Vilna region. The paper is based on 45 bibliographical documents. Besides, there is added the list of place names etc. used therein, in Polish and Lithuanian.